

Ilona Pajari, VTT, dosentti, Jyväskylän yliopisto:
(slide 1 otsikko ja tekijätiedot)

Suomen sisäiset kulttuurierot surussa ja kuolemassa

Suomalaisen kuolemankulttuurin alueelliset erot on aihe, jota olen työstänyt pian parikymmentä vuotta, enkä voi sanoa olevani siinä läheskään täysin oppinut. Puuttuu yksinkertaisesti aineistoja siitä, miten muutaman viime vuosikymmenen aikana kuolemankulttuuri on kehittynyt eri puolilla maata. Mitkä tavat ovat vallitsevia, mitkä ovat jääneet kokonaan pois, mitkä on elvytetty uudelleen. Aina kun olen sanonut mielestäni jotain lopullista, ystäväpiiristä tai yleisöstä on noussut puheenvuoro siitä, miten asia on ainakin jollain paikkakunnalla tai jossain suvussa toisin.

Tässä salissa on paikalla vieläpä poikkeuksellisen paljon ihmisiä, jotka voivat omasta kokemuksestaan kertoa aiheesta paljonkin. Siksi en edes yritä väittää, että esittämäni yleistyksiset olisivat lopullisia, tai historiallisiin aineistoihin perustamani käsitykset vastaisivat täysin nykyaikaa. Pyrkikäämme yhdessä hieman lähemmäksi todenmukaista kuvaa suomalaisesta kuolemankulttuurista, niin muutoksessa kuin se alati onkin.

Slide 2 yleistä

Suomalaista kuolemankulttuuria on tietysti sanottu konservatiiviseksi ja hitaasti muuttuvaksi. Verrattuna moneen muuhun länsimaahan se sitä varmasti onkin. Luterilainen yhtenäiskulttuuri on tehnyt oman osansa; maan myöhäisen modernisoituminen samaten. Hieman vastaavalla tavalla esimerkiksi Norjan kuolemankulttuuri on konservatiivisempaa kuin Ruotsissa ja Tanskassa. Vanhat tavat tunnetaan sielläkin paremmin, eikä uusia piirteitä ole omaksuttu yhtä nopeasti.

Kuolemankulttuuri ei kuitenkaan ole mitenkään yhtenäinen asia. Modernisaation myötä paikallisyhteisöt ovat menettäneet merkitystään ja perheen ja suvun vaikutus on korostunut. Jo sata vuotta sitten vaikuttaa olleen tilanne, että jotkut suvut tai kylät ovat noudattaneet erilaisia tapoja kuin naapurissa. Kuolema on kaikesta rituaalisuudestaan huolimatta myös tunteiden ja henkilökohtaisen kokemuksen asia, ja on ollut sitä jossain määrin aina.

Olen erottanut perinteisen kuolemankulttuurin ja modernisaation myötä syntyneen kuolemankulttuurin erityisesti siinä mielessä, kenelle kuolemanrituaalit on suunnattu. Perinteisesti kuolemanrituaalien tarkoitus oli saattaa vainaja kuolleiden yhteisöön, ja samalla olla hänen viimeinen julkinen esiintymisensä. Hautajaisista pyrittiin tekemään usein suureellinen tapahtuma, jossa korostettiin vainajan ja hänen sukunsa arvovaltaa.

Sittemmin hautajaiset ovat henkilökohtaistuneet, ja keskeiseksi on vainajan lisäksi noussut omaisten kokema suru. On alettu puhua surutyöstä, jossa hautajaisilla on oma roolinsa, vaikka ne ajoittuvatkin hyvin varhaiseen vaiheeseen surutyötä. Eri puolilla maata ja eri yhteiskuntaluokissa kehitys kohti nykyaikaista kuolemankulttuuria on tapahtunut eri tahtiin.

Kuten todettua, luterilainen kirkko on edelleen keskeinen toimija suomalaisessa kuolemassa. Uskonottomien hautajaisten perinteitä on lähinnä suvuissa, joissa asia on tuttu jo useamman sukupolven ajalta. Monelle asia tulee edelleen uutena. Toinen

merkittävä kristillinen kirkkokunta Suomessa on ortodoksinen kirkko, jonka kuolemanrituaaleja pidetään joskus ihmisläheisempinä kuin viileiksi miellettyjä luterilaisia hautajaisia. Suomen pienet juutalais- ja muslimiyhteisöt on tunnettu lähinnä suurimmissa kaupungeissa, eikä niiden hautauskulttuuria ole samalla tavalla peilattu evankelisluterilaisen kirkon käytäntöihin. Samoin muiden uskonnollisten yhteisöjen hautajaisista tiedetään keskimäärin hyvin vähän.

On otettava esille myös kysymys siitä, mihin yhteisöön vainaja on eläessään oikeastaan kuulunut. Nykyään lähdetään yleensä siitä, että kuoltuaan ihmiset kuuluvat omaistensa joukkoon, miten hajanainen tuo joukko uusperheiden ja uusien puolisoitten maailmassa välillä onkin.

Viime vuosikymmeninä kuolemasta on tullut hyvin perhekeskeinen asia, ja esimerkiksi pienet hautajaiset, joissa ovat paikalla vain lähimmät omaiset, ovat monen mielestä kaunis ja hyvä tapa lähteä tästä maailmasta. Hautajaisiin ei ole koskaan tultu kutsumatta, vaikka evankelisluterilainen ruumiinsiunaus onkin nykyisen kirkkokäsikirjan mukaan myös jumalanpalvelus ja sellaisena julkinen tilaisuus. Siunausta seuraavassa muistotilaisuudessa joka tapauksessa ovat vain kutsutut vieraat. Perinteisesti on kutsuttu ainakin kantajat kahville, jos muuhun ei ole ollut varaa.

Perhekeskeisyys on normi, kun esimerkiksi mediassa kirjoitetaan kuolemasta. Jos ihmisen vanhemmat ovat elossa, he, ja erityisesti äiti nostetaan esille. Mahdollinen puoliso ja lapset ovat samoin keskeisiä, kun yritetään rakentaa mahdollisimman tunteisiin vetoavaa ja myyvää lehtijuttua. Näin ei kuitenkaan ole ollut aina. Vielä toisen maailmansodan aikaan, kun sodassa kaatui tunnettujakin henkilöitä, heidän perheensä mainittiin päivälehdissä lyhyesti, jos lainkaan. Viikkolehdet saattoivat tehdä omaisesta henkilökuvan, jos perheen tarina oli poikkeuksellinen, mutta yleisesti ottaen perhe pysyi taka-alalla. Aivan toinen juttutyyppi olivat sitten sankarivainajien omaiset yleensä, mutta heidän ei tarvinnut olla valmiiksi "julkkiksia".

Onko perhe sitten aina ihmisen tärkein viiteryhmä, jonka tulee vastata ja päättää ihmisen kuolemanrituaaleista? Nuoremmilla ihmisillä ystävät voivat olla paljon tärkeämpiä ja tässä elämänvaiheessa tunteakin ihmisen paremmin. Moni vieraantuu perheestään ja suvustaan, ehkä elämäntapansa vuoksi tai henkilökohtaisten ristiriitojen takia. Joku rakentaa elämänsä aivan toiselle puolelle maata tai maapalloa. Kun kuoleman yhteydessä otetaan rutiininomaisesti viranomaisien taholta yhteyttä omaisiin, kuolemanrituaaleista ei välttämättä tule sellaisia kuin ihminen ehkä olisi itse halunnut.

Parin viikon takaisessa Suomalaisen kuolemantutkimuksen seuran seminaarissa Varpu Alasuutari käytti tärkeän puheenvuoron LGBT-ihmisten, arkikielessä homojen, lesbojen ja transihmisten kuolemasta ja hautajaisista. Jos suhdetta ei ole virallistettu, moni voi kokea vaikeaksi vaatia omia oikeuksiaan esimerkiksi omaisuuden suhteen ja toisaalta virallinenkin suhde voi olla koetuksella, kun vainajan muut omaiset alkavat esittää vaatimuksiaan. Samoin yksin eläneiden ihmisten ystäväpiiri voi surra häntä paljon syvemmin kuin omaiset, joita vainaja ei ollut nähnyt vuosiin.

Slide 3 Alueellisia eroja

Perinteentutkimuksessa on tapana jakaa Suomi useampaankin perinnealueeseen. Kuolemankulttuurissa jako itäiseen ja läntiseen Suomeen on ollut tärkeä.

Itäsuomalainen kuolemankulttuuri olisi ollut kyläkeskeisempi, kun taas lännessä perhe olisi ollut kuolemankulttuurin kannalta keskeisempi yksikkö. Näkökulmasta riippuen näinkin voidaan sanoa, mutta moni itäsuomalainen tietää, millaisia hajallaan asuvien sukujen kokoontumisia hautajaiset voivat olla, ja länsisuomalaiset taas tuntevat paikallisyhteisöjen kokoontumisista käyvät hautajaiset. Ei siis ole itsestään selvää, mitä alueellisuus tarkoittaa kuolemankulttuurissa. Kysymys siitä, keitä kutsutaan hautajaisiin, on aina vaikea, kun toimitaan rajallisten resurssien puitteissa. Se, että kutsua ei kuulu, voi kertoa kuolinpesän pienuudesta ja omaisten niukoista varoista, ei henkilökohtaisesta antipatiasta tai kulttuurierojen vaikutuksesta.

Ylipäänsä nykyisen Suomen tarkasteleminen perinnealueiden avulla on harvoin täysin tyydyttävää. Ihmiset ovat muuttaneet, avioituneet eri puolilta maata kotoisin olevien ihmisten kanssa ja tietysti vanhoja tapoja ei aina ole haluttu tai voitu noudattaa. Otin kartan kuitenkin esille muistuttaakseni, että taustana ovat hyvinkin selkeät erot, joita voi vielä jossain määrin havaita.

Kun puhutaan yhteisöistä, on aina vaarallista lähteä yleistämään yhteisöksi sellaisten ihmisten joukkoa, josta suuri osa ei ole koskaan tavannut toisiaan. Vaikka varsinkin nykyaikana media tuo ihmiset yhteen mielikuvien tasolla, konkreettiset tapahtumat, kuten ihmisen kuolema, koetaan edelleen fyysisessä todellisuudessa. Virtuaalihautajaisia viritellään jo jossain päin Suomea, mutta toistaiseksi hautajaisiin tullaan paikalle ja viimeisiin riitteihin osallistutaan myös fyysisesti eikä vain olla hengessä mukana.

Slide 4 tapoja ja perinteitä

Vanhat, aiemmin yleiset mutta nyt jo pääosin kadonneet tavat voivat esiintyä vielä paikallisesti. Ainakin vielä 1960-luvulla esimerkiksi voitiin viettää ruumiinvalvojaisia osassa Kaakkois-Suomea; toisaalta osasta tuotakin aluetta tapa oli kadonnut jo 1900-luvun vaihteessa ja lähes kaikkialta toisen maailmansodan jälkeen. Ruumiinvalvojaisilla tarkoitetaan siis tapaa saapua surutaloon jo hautajaisia edeltävänä iltana ja valvoa vainajan vierellä, tai ainakin vainaja on vielä kotitalouden tiloissa. Myös aiemmin aloitettuja ja pitempään kestäneitä valvojaisia tunnetaan aiemmilta vuosisadoilta.

Valvojaiset kiellettiin jo vuoden 1686 kirkkolaissa, kuten myös vainajan saattaminen isommalla joukolla, mutta niin vain kumpikin tapa säilyi jossain muodossa nykyaikaan saakka. Ruumiinvalvojaisia pidettiin uskonpuhdistuksen yhteydessä tarpeettomana katolisena jäänteinä, mutta muutakin kritiikkiä esitettiin. Muun muassa alkoholinkäyttöä on pidetty liiallisena, ja tartuntatautien leviämistä on pelätty, kun iso joukko ihmisiä on kutsuttu valvomaan ruumiin ääreen. Nykyään tapa lienee kadonnut lähes kokonaan ainakin Suomesta, koska vainajia ei säilytetä kotona. Hautajaisia edeltävän yön valvomisen ilman vainajaa on tietysti mahdollista, mutta moni mieluummin nukkuu että selviäisi raskaasta hautajaispäivästä.

Toinen tapa, jota väitetään usein kadonneeksi, on niin sanottu ulosveisuu. Jossain muodossa se on kuitenkin edelleen paikallisesti käytössä eri puolilla Suomea. Vuokko Keto on kuvannut vuonna 2000 valmistuneessa tutkimuksessaan perhonjokilaaksolaista ulosveisuuperinnettä. Se on/oli yhdistelmä vanhoja hautajaistapoja sovellettuna nykyaikaan. Vainaja tuotiin yleensä terveyskeskuksen ruumishuoneelta hautausautolla kotitaloon, jossa perhe ja naapurit kokoontuivat. Vainajan katsominen ei ollut mitenkään pakollista ja sen tekivät lähinnä sukulaiset.

Tilaisuus oli melko vapaamuotoinen. Siihen kuului virrenveisuuta, keskustelua, kahvitusta ja vainajan muistelua. Kedon haastattelemien ihmisten mukaan se oli tärkeä siinäkin suhteessa, että se vähensi hautajaisiin liittyvää emotionaalista painetta. Kun oli jo itketty pienemmässä seurueessa, varsinainen hautajaispäivä sujui helpommin. Veisuutilaisuuden jälkeen vainaja vietiin kappelin ruumishuoneelle odottamaan varsinaisia hautajaisia.

Nykyajan näkökulmasta Kedon kuvaama ulosveisuu vaikuttaa kenties erikoiselta. Se lienee kehittynyt korvaamaan useampaakin oleellista vanhaa kuolemanrituaalin osaa. Ensiksi vainajan pesu ja pukeminen saattoivat olla tilaisuus, johon osallistui perheen lisäksi naapurustoa. Ulosveisuiksi kutsuttiin kansanperinteessä varsinaisesti sitä hetkeä, kun vainaja kannettiin ulos kotitalosta riiheen. Tällöin laulettiin virsiä. Katolisella ajalla tämä tapa edellytti myös papin läsnäoloa.

Eniten ulosveisuu muistuttaa, nimestään huolimatta, vanhaan hautajaisperinteeseen kuulunutta kotitilaisuutta, jolta reformaatio riisui uskonnollisen sisällön, mutta ei sosiaalista merkitystä. Katolisella ajalla papilla oli keskeinen rooli hautausmaahan lähtiessä vainajan kotoa, sekä saaton johtajana, mutta reformaation jälkeisessä hautauskulttuurissa hautausmaahan lähtö oli puhtaasti maallikkokulku, jossa vainaja kuljetettiin kotoa kirkolle.

Vuokko Laakson tutkimuksessa moni toteaa, että tämä tilaisuus vähentää varsinaisiin hautajaisiin liittyvää painetta: pienimuotoisempina se tekee surun käsittelemisen mahdolliseksi, ja hautajaisissa voidaan jo esiintyä tynemmin, kun itkut on itketty pienemmässä tilaisuudessa. Tämä sinänsä hyvä asia ei luonnollisesti ole alun perin ollut ulosveisuun tavoitteena, vaan vanhan tavan säilyttäminen siinä muodossa kuin se on nykyään mahdollista. Vainajan katsominen ja kenties virsien veisaaminen esimerkiksi sairaalan kappelissa ajanee monelle saman asian, vaikka se ei tapahdu kotona eikä paikalla ole kenties kuin muutama lähisukulainen.

Slide 5 avoin arkku pihamaalla

Yhteys vainajaan siinä mielessä, että edes perheenjäsenä välttämättä enää nähtäisiin kuoleman jälkeen, katosi jossain määrin 1900-luvun loppupuolen eteläisessä Suomessa. Minulla ei ole tästä virallista dataa, mutta sosiaalisessa mediassa tekemäni kyselyt viittaavat siihen, että etelän kaupungeissa ei ole viime vuosikymmeninä enää vainajia nähty, kun taas idempänä ja pohjoisessa vainajan katsominen viimeistään kappelissa ennen siunaustilaisuutta on kuulunut asiaan katkeamattomana perinteenä. Esimerkiksi kainuulaisten sukulaisten hautajaisissa tapa on jatkunut näihin päiviin saakka, samoin Pohjois-Savossa. Ulosveisuun kaltaisista tavoista kerrotaan niin Oulusta kuin Pohjois-Karjalastakin.

Slide 6 arkku hautausmaalla

Kun vainaja ei enää ollut kuoleman jälkeen kotona, kotitilaisuuden asema hautajaisrituaaleissa alkoi vähentyä. Alkuun oli tapana noutaa vainaja vielä viimeisen kerran kotiin ja aloittaa surusaatto hautausmaalle kotoa kuten aiemmin, mutta tämäkin tapa jäi lopulta suurelta osin pois. Toki näin voidaan toimia edelleen ja toimitaankin silloin tällöin, kuten Kedon esimerkki tavallaan osoittaa mahdolliseksi. Erityisesti kaupunkilaisessa hautajaiskulttuurissa kotitilaisuus ja myös yhteinen saatto kotoa hautausmaalle jäivät pois toisen maailmansodan jälkeen, paikoin aiemminkin.

Hautajaissaaton poisjäämiseen vaikuttivat, paitsi se että vainaja ei välttämättä enää edes käynyt kotona, myös uusien hautausmaiden perustaminen asutuksen laitamille. Samoin elämäntavan kiireisyys ei enää sallinut koko päivän viettämistä hautajaisissa, vaan päädyttiin kokoontumaan suoraan hautausmaalle, kappeliin tai kirkkoon. Kaupunkien keskustoissa autoistuminen ei enää sallinut liikenteen pysäyttämistä ehkä useidenkin hautajaissaattojen vuoksi päivän aikana. Koko kuolemanrituaalien sarja muuttui, vainajan vierellä kulkemisesta vainajan vierellä vierailemiseksi, hieman samaan tapaan kuin kuolevan vierellä ei enää valvottu kotona vaan vierailtiin sairaalassa.

Pikemminkin hautausmaiden hoidon kehitykseen liittyy se seikka, kuka avaa haudan ja kuka luo sen umpeen. Haudan avaaminen oli entisaikaan omaisten tehtävä, ellei roudan vuoksi vainajaa sijoitettu kevättä odottamaan hautausmaalla sijaitsevaan ns. talvihaudaksi kutsuttuun rakennukseen. Tämä tapa jäi pois haudankaivajan ammatin yleistyessä, mutta edelleen omaiset loivat haudan umpeen, tapahtuihan ruumiinsiunauskin pitkään haudalla. Sittemmin hautausmaiden hoito on koneistunut ja varsinkaan suurissa seurakunnissa omaisilla ei ole asiaa koskea hautoihin. Arkun hautaan laskemisen jälkeen sen päälle on jo vuosikymmeniä asetettu puu- tai muovikehikko, jonka päälle kukat ja seppeleet asetetaan.

Kaikkialla näin ei kuitenkaan edelleenkään ole. Esimerkiksi kollegani kertoi Kinnulan kunnassa tänä vuonna vietyistä hautajaisista, että perheen miehet loivat haudan siellä umpeen. Kertojan mukaan haudalle muodostuva pieni kumpu oli hyvin koskettava ja symbolinen. Tuntematta eri hautausmaiden historiaa ja käytäntöjen muodostumista en voi sanoa, onko Kinnulassa vain jatkettu vanhaa tapaa, vai onko sen puolesta myös erikseen otettu kantaa. Mutta tämäkin esimerkki osoittaa, miten erilaisia voivat hautaustavat edelleen Suomessa olla.

Slide 7 asutuksen keskittyminen vuonna 2004

Oleelliset, kuolemankulttuuriin vaikuttaneet muutokset ovat tietenkin muuttoliike maalta kaupunkiin sekä sairaalakuoleman yleistyminen. Kuten tästä kuvasta näkyy, vuonna 2004 puolet suomalaisista oli asuttunut sangen pienelle alueelle maata. Vielä ennen toista maailmansotaa 80 prosenttia suomalaisista eli maaseudun kaltaisissa oloissa, kun nykyään 70 prosenttia asuu kaupungeissa. Tällä muutoksella on ollut vaikutuksensa myös siihen, millaisia kuolemanrituaaleja on mahdollista noudattaa.

Samaan aikaan sairaalakuolema yleistyi siten, että kotilähtöiset kuolemanrituaalit, joita suurin osa perinteisistä rituaaleista oli, jäivät osin tai kokonaan pois. On ehkä hieman paradoksaalista, että kuolemasta tuli samaan aikaan yksityinen ja perhekeskeinen asia, kun se siirtyi tapahtumana julkiseen tilaan eli sairaalaan.

Uskonnot, uskonnottomat hautajaiset ja eri seurakuntien tavat - slide 7

Nykyään suomalainen uskontoelämä on moninaisempaa kuin ennen. Uskonnon mukanaan tuomat eroavaisuudet hautajaisissa eivät silti ole olleet aiemminkaan tuntemattomia suomalaisille. Eryteisesti uskonpuhdistuksen jälkeisinä vuosisatoina, vanhaluterilaisen yhtenäiskulttuurin aikoina, ihmisten välillä tehtiin eroja sen mukaan, miten hyvin he olivat pysyneet kaidalla polulla ja Herran nuhteessa. Vaikka hautauspuheiden oli tarkoitus olla ennen kaikkea seurakunnan opiksi ja lohdutukseksi, siinä samalla voitiin tuoda esille kirkon kanta esimerkiksi susipareihin, alkoholinkäyttöön tai vastaavaan toimintaan.

Herätysliikkeiden vaikutuksesta saattoivat papit varsinkin liikkeiden keskeisillä alueilla arvioida niihin kuulumattomiakin vainajia samojen kriteerien mukaan. Esimerkiksi pohjoisen **lestadiolaisseuduilta** muistitieto kertoo pappien todenneen joskus hyvinkin suoraan, että vainaja kuului suruttomiin eikä siten voinut päästä iäiseen autuuteen. Monien muiden liikkeiden ja lahkojen suhteen ongelmana on ollut enemmänkin se, voidaanko heidät haudata samoin menoin kuin valtaväestö, ja onko heillä oikeus hautapaikkaan ja millä ehdoin. Nämä ongelmat ovat useimmiten koskeneet suurempien kaupunkien asukkaita, joihin Suomessa uudemmat uskonsuuntaukset ovat ensinnä levinneet.

Monet luterilaiset tai uskonnottomat suomalaiset mieltävät ortodoksisuuden nykyään myönteisellä tavalla erilaiseksi kristinuskon suuntaukseksi. 1900-luvun alkupuolella tunnettu, kielteinen "ryssänkirkko"-leima on suurelta osin poistunut, ja hyvä niin. Ortodoksiset hautajaisperinteet edustavat silti yllättävän usein hyvää entisaikain suomalaista kuolemankulttuuria, vaikka suurin osa suomalaisista on uskonpuhdistuksesta lähtien ollut luterilaisia. Tätä mielikuvien ristiriitaa ei voine selittää muuten kuin joidenkin tutkijoiden omien tutkimuskohteiden aiheuttamaksi painotukseksi. Kuolemanrituaaleissa on kuitenkin noudatettu päällisin puolin esivallan käskyjä ja kirkon määräyksiä.

Ortodoksiset hautajaiset poikkeavat monissa kohdin luterilaisista hautajaisista. Ehkä yllättävimpiä asioita luterilaiselle hautajaisvieraille ovat arkun pitäminen auki koko siunaustilaisuuden ajan, saattoväen seisominen siunauksen aikana ja ainakin joissain tapauksissa myös tilaisuuden pitkä kesto. Luterilainen ruumiinsiunaushan on sellaisenaan lyhyt tilaisuus. Ortodoksiset kirkot ja jumalanpalveluselämä voivat olla tuttuja televisiosta, mutta hautajaiset voivat olla outo kokemus. Harvemmin tietysti ketään pyydetään hänelle vieraamman uskonnon tilaisuuksiin kertomatta, mitä on odotettavissa.

Suurin osa suomalaisista sai viime vuosikymmeniin saakka elää melko viattomassa tilassa, mitä hautajaisiin tulee. **Juutalaisia ja islaminuskoisia** oli maassa vain muutamia tuhansia edes yhteensä, ja ortodoksinen vähemmistö sijoittui itärajan tuntumaan. Suurin osa sotapakolaisistakin oli luterilaisia, joten edes toinen maailmansota ei tuonut suuria muutoksia yksioikoiseen luterilaisen hautauksen kuvaan.

Usein kuulee mainittavan, miten on tärkeää olla yhteydessä kunkin uskontokunnan edustajaan, jotta osaa järjestää hautajaiset oikein sen jäsenelle. Moni maahamme hiljattain muuttanut voi kuitenkin olla vähäisessä yhteydessä uskontonsa suomalaisiin edustajiin, eikä välttämättä jaa omankaan uskontonsa kaikkia tapoja ja uskomuksia. Ennen kuin aletaan tietosanakirjapohjalta olettaa mitään, pitää aina kysyä ihmiseltä itseltään, mitä hän haluaa ja pitää oikeana.

Esimerkiksi Hollannissa on perustettu hautaustoimistoketju, joka sanoo erikoistuneensa ei uskontokuntien hautajaisiin. Tunnetaan melkeinpä kaikkien uskontojen tavat ja ollaan sillä tavalla ammattilaisia. Ketjua on kuitenkin kritisoitu yksinkertaistamisesta ja tyyppittelemisestä, jopa rasismista. Siinä missä protestanteille ja katolisille tarjotaan yksilöllistä palvelua, muualta tulleita kohdellaan vain ryhmänsä jäsenenä eikä omina itseinään. Samaa kertovat ne, jotka työskentelevät maahanmuuttajien kanssa Suomessa. Ei voi tietää, miten kukin haluaa rituaalinsa järjestää ennen kuin kuulee ihmistä itseään.

Uskonottomia hautajaisia on voinut Suomessa järjestää uskonnonvapauslain tultua voimaan vuonna 1923. Alkuun kirkosta erottiin yllättävänkin vähän, eikä hautajaisten järjestäminen ilman kirkkoa ollut sitäkään vähää suosittua. Lakia valmisteltaessa odotettiin paljon suurempaa ryntäystä pois kirkosta, mutta useimmilla paikkakunnilla kirkosta eroaminen oli minimaalista ja suurissa kaupungeissakin enimmillään muutaman prosentin luokkaa. Vaikka työväestö suhtautui kirkkoon usein epäillen vuoden 1918 sisällissodan peruina, kirkosta eroaminen oli lähinnä radikaaleimpien ratkaisu tuohon aikaan.

Ennen kaikkea poliittinen vasemmisto tunsu tarvetta tuoda esille uskonnottomuuttaan järjestämällä hautajaiset kokonaan tai osittain ilman kirkkoa. Osittainen uskonnoton hautaaminen tarkoitti sitä, että pappi kyllä siunasi vainajan, mutta muu ohjelma oli maallista. Vaihtoehtoisena ohjelmana olivat erityisesti työväenlaulut virsien sijasta tai ohella.

1930-luvulla, jolloin kommunistinen puolue oli kielletty, saattoi tällaisista hautajaisista tulla myös mielenosoituksen omaisia tapahtumia. Varsinkin poliittisten vaikuttajien ja poliittisten vankien hautajaisiin panostettiin. Samalla hautajaiset saatiin muistuttamaan merkkihenkilöiden tuohon aikaan vielä suuria ja kaupunkikuvassa näkyneitä hautajaisia, mikä korosti työväestön pyrkimystä tulla yhteiskunnalliseksi voimatekijäksi.

Kyse oli kuitenkin melko pienten piirien hautajaiskulttuurista, eikä voi sanoa Suomeen kehittyneen yleisemmin tunnettua uskonnottomien hautajaisten perinnettä. Joissain suvuissa on voitu järjestää uskonnottomia hautajaisia jo useamman sukupolven ajan, mutta edelleen asia tulee useimmille eteen yllätyksenä. Jos vain mahdollista, päädytään usein kirkolliseen ruumiinsiunaukseen jo siksi, että se koetaan helpoimmaksi järjestää. Kirkkoon kuulumattomuudelle kun voi olla monta erilaista syytä, ja niistäkin riippuu, mikä hautajaisissa on mahdollista. Hautaustoimisto voi auttaa tilaisuuden järjestämisessä, mutta niilläkin on perinteisempi yhteistyö paikallisten seurakuntien kanssa. Vapaa-ajattelijoiden liiton Pro Seremoniat tarjoaa juhlapuhujia uskonnottomiin hautajaisiin ja neuvoja niiden järjestämiseen.

Nykyään hautajaisten kristillisyyttä tai ei-kristillisyyttä on kuitenkin entistä tulkinnanvaraisempi asia. Kristillisissä, kirkossa järjestettävissä hautajaisissa on jo yli sadan vuoden ajan voinut olla muutakin kuin suoraan hengellistä ohjelmaa. Seurakunnat ovat toki tarkkoja siitä, että kirkossa ei esitetä esimerkiksi maallisia lauluja; sotaveteraanien hautajaisissa suosittu *Veteraanin iltahuuto* on joskus tulkittu tällaiseksi.

Vasta hiljattain minullekin selvisi, miksi sota-aikana arvosteltiin sankarivainajien hautajaisia vääränlaisesta ohjelmasta. Taustalla vaikuttivat varmasti nuo työväen poliittiset, osin uskonnottomat hautajaiset, joissa pappi oli vain sivuroolissa. Tässä kohtaa voikin puhua enemmän seurakuntien käytäntöjen eroista, kun palataan nykyaikaan: jos esimerkiksi yhden tädin hautajaisissa on saanut esittää kappaleen X ja toisen tädin hautajaisissa toisessa seurakunnassa ei saakaan, se voi aiheuttaa hämmennystä ja mielipahaa.

Hautajaisateria - slide 9

Maaseudun ja kaupunkien erot ovat kuolemankulttuurin suhteen olleet aikanaan osin suuret, mutta samoja tapoja on soveltaen noudatettu kaikkialla. Monesti suurempi ero on syntynyt säätyeroista: aatelilla oli omat perinteensä, osin ulkomailta tulleella porvaristolla omansa ja niin edelleen.

Hautajaisateria on kenties ollut se kuolemanrituaalien osa, joka on selkeimmin erottanut eri säätyjä tai luokkia toisistaan ja tuonut esille varallisuuseroja. Kyse oli sekä ruoan määrästä ja laadusta, että ennen kaikkea hautajaisvieraiden määrästä. Tavat kuitenkin muuttuivat: varsinaisen aterian tarjoaminen hautajaisten yhteydessä oli jäämässä pois ylempien säätyjen keskuudessa jo 1800-luvun loppupuolella. Aatelin tapakulttuuri oli tullut hillitymmäksi vuosisatojen mittaan, ja porvaristo oli myös omaksunut ajatuksen hautajaisista ennen kaikkea surujuhlanä. Erityisesti alkoholinkäyttöön hautajaisissa suhtauduttiin kielteisesti.

Paitsi vieraiden määrä ja hautajaisaterian runsaus, myös muistotilaisuuden paikka on muuttunut ajan mittaan. Ruumiinsiunauksen jälkeen kokoonnutaan enää harvoin vainajan kotiin, maalla tai kaupungissa. Ravintola-alan kasvu on ollut mukana tässä kehityksessä. Ravintoloihin liitetyt ilonpidon ja nautinnon mielikuvat ovat kuitenkin sotineet hautajaisille toivottua harrasta tunnelmaa vastaan. Niinpä kahviloissa ja ravintoloissa järjestetyt muistotilaisuudet olivat pitkään harvinaisia ja lähinnä kaupunkien yläluokan ilmiö. Tämä johtui Merja Sillanpään mukaan suomalaisen ravintolakulttuurin erityispiirteistä ja myöhäisestä, kaupunkeihin keskittyneestä kehityksestä. Ravintola ei kaupungeissakaan ollut kaikille sama: 1900-luvun vaihteessa ne jaettiin Helsingissä ja Turussa kolmeen luokkaan yhteiskuntarakenteen mukaisesti. Alemmille luokille tarkoitettavat ravintolat eivät houkuttelleet hautajaisväkeä tunnelmallaan eivätkä tarjoomuksillaan. Kolmannen luokan ravintoloiden anniskelua rajoitettiin ja toimintaa valvottiin huomattavasti tarkemmin kuin ensimmäisen luokan; kieltolakiajan jälkeen 1930-luvulla kolmannen luokan ravintolat pyrittiin myös sisustamaan epäviihtyisiksi.

Näissä oloissa hautajaisaterioiden nauttiminen ravintolassa saattoi tulla koskemaan lähinnä yhteiskunnan ylintä kerrosta: vain heille suunnatut ravintolat pääsivät kehittymään vapaasti. Kun nimimerkki Thérèse Mical vuonna 1931 totesi käytösoppaassaan "ennen niin yleisten ruokahautajaisten jääneen tavasta pois" ja saattoväen kokoontuvan usein johonkin kahvilaan, hän kuvasi melko pienen yhteiskuntaryhmän uudehkoa tapakulttuuria. Vielä 1900-luvun loppupuolella moni vanhemman polven ihminen ei mielellään astunut jalallaan ravintolaan, koska niitä pidettiin synnin paikkoina joilla ei ollut kunnon ihmiselle mitään tarjottavaa: "Maamiehet ei pidä niin herraskaisesta meiningistä kuin ravintoloissa on. Maalaisemäntää ei saa millään konstilla hotelliin," todettiin eräässä vuoden 1976 alkoholia koskeneen perinnetietokilpailun kirjoituksessa. Maaseudullakin hautajaiskulttuuri muuttui sairaalakuoleman myötä siten, että rituaalien painopiste siirtyi pois kotoa, samoin kotitalouden ulkopuolisten toimijoiden merkitys kasvoi.

Voileivät ja kahvi olivat jo 1900-luvun alkupuolella tyypillisiä kaupunkilaisia hautajaistarjottavia. Maalla pyrittiin edelleen tarjoamaan suuri hautajaisateria pitoruokineen. Nuorisoseurantat, seurakuntasalit ja vastaavat tilat ratkaisivat tilaongelman. Pitopalvelut tai seudun pitokokit vastasivat tarjoilusta, kenties yhdessä vainajan perheen kanssa. Suurten hautajaisaterioiden perinne ei liene sellaisenaan kadonnut suurimmasta osasta suomalaista kuolemankulttuuria missään vaiheessa. Maaseudulla hautajaispitojen perinne säilyi toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan, ja niin sanotun 1960-luvun suuren muuton myötä se palasi monesti kaupunkeihinkin.

Maalta muuttaneet eivät nähneet syytä siirtyä pieniin kaupunkilaisiin hautajaisiin: hautajaisten luonne muuttui monesti sukukokoukseksi, kun vainajaa saattamaan kokoontuivat eri puolilla maata tätä nykyä asuvat suvun jäsenet.

Hautaustoimistot slide 10

Hautaustoimistojen rooli hautajaisten järjestämisessä ja yleensä kuoleman asiantuntijoina on korostunut toisen maailmansodan jälkeen. Tätä ennen voi yleisluontoisesti sanoa olleen niin, että ruumisarkkuliikkeistä ostettiin arkku ja mahdollisesti muuta hautajaisiin liittyvää tavaraa, kun tämän jälkeen yleistyivät täyden palvelun hautaustoimistot, jotka ottivat hoitaakseen hautajaisten sujumisen viranomaisyhteistyöstä muistotilaisuuden järjestämiseen. Suurimmissa kaupungeissa kehitys alkoi aiemmin kuin syrjäseuduilla. Esimerkiksi vainajan kuljettaminen oli usein hautaustoimiston asia jo maailmansotien välisen ajan kaupunkikulttuurissa.

Ensimmäinen hautaustoimisto perustettiin Suomeen vuonna 1871; kyseessä oli Frans J. Holmgrenin Ruumisarkkuliike. Hautaustoimistot olivat pitkään lähinnä kaupunkilainen ilmiö. Tämä ei johtunut kielloista tai muista kuin taloudellisista esteistä. Hyvän kuvan hautaustoimistojen perustamistahdista antanee se, että vuonna 1910 Helsingissä oli seitsemän hautaustoimistoa, Porissa yksi. 1950-luvun alussa hautaustoimistoja oli perustettu jo pienemmillekin paikkakunnille, mutta edelleen valiteltiin alan kehittymättömyyttä maaseudulla. Esimerkiksi Tiimalasissa kerrottiin kauhutarinaa maaseudun arkkuliikkeestä, joka sijaitsi ladon nurkassa ja esittelyarkkuina oli pari hiirensyömää mallia. Tätä pidettiin alan kehityksen kannalta haitallisena, pyrittiinhän tuolloin entistä voimakkaammin panostamaan ammattimaisuuteen ja asiakaspalveluun.

Hautaustoimistojen roolia nykyisessä suomalaisessa kuolemankulttuurissa moititaan joskus liiankin suureksi. Minusta asia on kahtalainen: hautaustoimistot saattoivat varsinkin menneinä, alan kehityksen vuosikymmeninä hieman liioitella sitä, miten vaikeaa hautajaisten kokonaisuuden hallinta olisi omaisille, mutta moni nykyihminen tuntee huonosti kuolemaan ja hautajaisiin liittyviä tapoja, laeista ja käytännöistä puhumattakaan, että äkkiseltään taakka voi tosiaan olla liian suuri. Kaikki kuolemantapaukset eivät vie koko sukua niin tolaltaan, ettei moni asia onnistuisi omankin väen kesken. Tarkkuutta hautajaisten järjestäminen kuitenkin vaatii, eikä aikaa ole samalla lailla kuin vaikkapa häitä järjestettäessä. Kuoleman päivämäärää kun harvoin päätetään vuosia etukäteen.

Hautaustoimistojen rooli tapakulttuurin muokkaamisessa on mielenkiintoinen kysymys. Alan ihmiset eivät mielestään tyrkytä näkemyksiään, mutta kuten todettua, keskivertoihmisellä ei välttämättä ole kovin paljon omiakaan. Tai ne ovat niin poikkeavia ja hankalasti motivoituja, että jonkun on pakko sanoa suoraan että noin emme nyt kuitenkaan tee. Esimerkiksi katkeruutta vainajaa kohtaan voidaan yrittää purkaa karsimalla hautajaisia yli kaiken mahdollisen ja vastoin hyviä tapoja ja jopa lakia. Tai yritetään järjestää jotain, mihin ei kerta kaikkiaan ole varaa. Huomaavainen ammattilainen on tällöin tärkeä välittäjä, joka auttaa hautajaisten järjestämisessä mielekkäällä tavalla.

Lopuksi - slide 11

Suomalaisen kuolemankulttuurin kuvaukset ovat moninaiset ja harvoin kattavat. Monesti esimerkiksi tutkija kuvaa nykyhetkeä sellaisena kuin hän sen tuntee, ja nojaa

erityisesti kaupunkilaisesta kuolemankulttuurista tekemiinsä havaintoihin. Maaseutua taas pidetään usein - tahallisesti tai tahattomasti - edelleen idyllisenä perinne-Suomena, jossa vanhat tavat ovat toimissaan. Varsinkin jälkimmäinen kuva on usein hieman vinoutunut, sillä ammattilaisten palvelut ja nykyajan piirteet, kuten sairaalakuolema, ovat osa maaseudunkin kuolemankulttuuria. Toisaalta kaupunkilaisuus on nykyään niin moninainen kokonaisuus, että siitä ei voi sanoa mitään yksittäistä totuutta. Asutuskeskusten suuret hautausmaat ja pienet asunnot sanelevat monta seikkaa, mutta ihmisten sisäinen kokemus oikeanlaisista hautajaisista on aina omansa. Suvun perinteitä pyritään noudattamaan, jos ei muusta syystä niin siksi, että muutakaan ei kiireessä osata kehitellä.

Joskus kuolemankulttuurit kohtaavat vähemmän idyllisesti. Esimerkkinä olkoon pariskunta, jonka toinen osapuoli kuuluu helsinkiläiseen yläluokkaan useammassa polvessa. Toinen puoli taas on kotoisin itäsuomalaiselta maaseudulta, jolla on vahvat ruokaperinteet. Toinen ehdotti hautajaisten tullen kahvitilaisuutta ravintolassa, toinen taas ällistyi, että eikö järjestetä suuria ruokapitoja. Ratkaisuun päätyivät hekin, mutta vuosikymmenet yhdessä olleet ihmiset eivät olleet tämän enempää muodostaneet yhteistä kuolemankulttuuria. Asiaan saattoi tietysti vaikuttaa sekin, että he ovat molemmat lääkäreitä ja lääkärit eivät tunnetusti puhu mielellään kuolemasta.

Toinen esimerkki on useamminkin kohtaamani tilanne, että vainajan katsominen tuntuu ns. sukuun naidusta todella oudolta ja vastenmieliseltä. Häntä ei tietenkään tähän pakoteta, mutta jonkinlaisen särön se voi tunnelmaan jättää puolin ja toisin. Samoin uskonnottomat hautajaiset on varsinkin menneinä vuosikymmeninä voitu järjestää sellaisella aatteen palolla, että se on tuntunut joistakin vieraalta.

Viime vuosien uuden kuolematietoisuuden aika on sekin muuttanut kuolemankulttuuria. Vanhoja perinteitä on ryhdytty arvostamaan uudella tavalla, ja kuolemaa ja sen kohtaamista avoimesti on alettu pitää jopa sosiaalisena normina. Halu katsoa vainajaa ja olla mukana hänen pesemisessään ja pukemisessaan voi olla vanhaa perua, tapa, joka ei ole koskaan suvusta kadonnut; tai se voi olla yleinen länsimainen kulttuurivaikute, jolla pyritään surutyön helpottamiseen ja omankin kuoleman hyväksymiseen.

Hautajaisten aiemmin mainitsemani painotus omaisten suruun on edelleen olemassa, mutta on alettu myös korostaa vainajan persoonaa uudella tavalla. Ei niinkään perinteisen yhteiskunnan keinoin, järjestämällä suuria ja kalliita hautajaispitoja, vaan tuomalla esille vainajan eläessään arvostamia asioita, harrastuksia ja esteettisiä mieltymyksiä.

Varsinkin nuorten ihmisten hautajaisissa voidaan muistotilaisuudessa soittaa nuorisomusiikkia ja katsoa hilpeitä videopätkiä nuoren ja hänen ystäviensä elämästä. Aikuistenkin hautajaisissa voidaan pyrkiä luomaan tunnelma, kuin vainaja "olisi ollut läsnä omissa hautajaisissaan". Kukkia kotipihasta, vainajan lempiruokia, erilaisia yksityiskohtia joiden avulla muistellaan ihmisen elämää, ei niinkään kuolemaa.

Nämä ovat silti enimmäkseen yksityiskohtia, eivät välttämättä rituaalin muotoa muuttavia seikkoja. Kuten tiedämme, kaikkiin siunaustilaisuuksiin ei enää tule yhtään saattajaa; Ruotsista ja Iso-Britanniasta olen kuullut että ilmiö yleistyy nopeasti. Hautajaisille joko ei ole aikaa, suhde vainajaan ei tunnu tarpeeksi läheiseltä, tai ei haluta joutua maksamaan hautajaisista.

Olen miettinyt, johtuuko hautajaisten merkityksen ainakin osittainen väheneminen siitä, että olemme lakanneet olemasta tekemisissä vainajan kanssa lähes kokonaan. Ruumiin peitteleminen maan multiin ei tunnu keskeiseltä asialta, sen sijaan että pyrkisimme "selviytymään surusta" ja muistamaan läheistämme sellaisena kuin hän eläessään oli.

Sureminen on osittain siirtynyt internetiin, ja hautajaisiakin voi joskus seurata virtuaalisesti. Ehkä "hengessä mukana oleminen" on hautajaisten tulevaisuus, ja surevien yhteisöt ovat yhä useammin surun yhteen tuomia yhteisöjä, jotka eivät ennen henkilön kuolemaa usein edes tavanneet? Sen sijaan että kokoontuisimme viimeisen kerran vainajan vuoksi, luomme yhteisömmme uudelleen ja samalla kenties mielikuvamme vainajasta ja itsestämme.

Slide 13: Kiitos!